

У ГЛИБЬ ВІКІВ

Володимир Бодрухин

●

УТВЕРДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ СВЯТОСЛАВИЧІВ У ЧЕРНІГОВІ

Після смерті Ярослава Мудрого між його синами почалася запекла боротьба за владу. Політична ситуація давала змогу старшому в роді бути лише сюзереном над іншими князями, тобто великий київський князь займав становище першого серед рівних. Міжкнязівські відносини зумовлювались васально-ленними зв'язками. Це відбувалося тому, що “кожний з синів Ярослава, які вже давно сиділи в своїх князівствах, встиг пустити там міцне коріння, встиг міцно зв'язатись з феодальною верхівкою свого князівства... Тому усунення братів з земель стало надзвичайно складною справою”.¹ Як бачимо, подальший розвиток феодальних відносин країни зумовлювався піднесенням окремих регіонів, а темпи процесу залежали від закріплення за землями певних князівських династій.

Першою обособилась Полоцька земля, згодом - Галицька. За князювання Ярослава Мудрого значно зросла політична роль Чернігівщини. Ярослав Мудрий доклав багато зусиль, ведучи боротьбу з братом Святополком за великокняжий стіл, який йому вдалося посісти в 1019 р. Однак спокій держави порушив другий з братів Ярослава - Мстислав Володимирович, який до того сидів у Тмутаракані. Спочатку він домагався від Ярослава Мудрого розширення своїх володінь, а коли великий князь запропонував йому лише Муромську землю, Мстислав розпочав військові дії. Напередодні він наніс поразку касогам, які разом з хозарами підсилили князівську дружину. На думку Л. М. Гумільова, на Русь “пішли походом хозари і касоги, а щоб залучити до свого боку частину руських, привели з собою Мстислава Володимировича”.²

У 1024 р. Мстислав зайняв Чернігів і намагався за відсутності Ярослава в Києві оволодіти містом, але кияни його не прийняли. Ярослав у Новгороді зібрав військо, посилене варягами, і зробив спробу вибити брата з Чернігова. У битві при Листвені кочова дружина Мстислава разом з сіверянами нанесла варягам поразку, а за мирною угодою між братами в Городці 1026 р. Мстислав до самої смерті був володарем Лівобережжя. З 1036 р. Чернігівщина, до того цілком самостійна, увійшла до складу великокняжого домену.

Після смерті Ярослава Мудрого по батьковій “лінії” Чернігівську волость прийняв Святослав Ярославич, який до цього володів Володимиро-Волинськими землями. Політичну організацію країни очолював тріумвірат старших синів Ярослава: Ізяслав, Святослав і Всеволод. У 1073 р. Святослав з Всеволодом усунули від влади старшого брата Ізяслава і створили дуумвірат. Тоді Святослав поміняв у брата Всеволода Чернігівську, Муромо-Рязанську і Тмутараканську землі на Переяславську і Володимиро-Суздальську. Такий не дуже вигідний для Святослава розмін володінь був платнею брату за допомогу в справі усунення Ізяслава з великокняжого столу.³ Зазначимо, що за заповітом Святослава поховали не в Києві, а в Чернігові, до якого він прикипів серцем за 20 років князювання. У свою чергу чернігівці також відрізнялися прихильністю до нащадків Святослава. На думку П. П. Толочка, за часи тріумвірату і дуумвірату “зміцнення політичної влади Чернігова і Переяслава, зумовлене необхідністю внутрішнього і зовнішнього розвитку держави, не породило в цих центрах відцентрових тенденцій...”⁴

Великим київським князем став Всеволод Ярославич, однак він не наділив Святославичів волостями, а навпаки забрав собі всі їх володіння. Святославичі фактично перетворилися на ізгоїв. Ізяслав, який не змирився із втратою великокняжого столу, прийшов з польським військом відстоювати свої права. Обережний Всеволод битися з братом не став, а уклав мирну угоду. Доля великокняжого столу знову вирішувалася в Чернігові.

Гліб Святославич, який зі сходженням його батька на великокняжий стіл князував у Переяславі, був змушений після захоплення влади в Києві Всеволодом боротися за Новгород. Однак новгородці йому відмовили, а невдовзі Гліба вбила чудь. Олег Святославич разом з двоюрідним братом Борисом В'ячеславичем у 1078 р. захопив Чернігів. Загроза втрати частки володінь привела до зближення Ізяслава і Всеволода Ярославичів. Вони згодом відбили Чернігів, але боротьба тривала. З жовтня 1078 р. у битві при Нежатиній Ниві дядьки розбили військо небожів. У битві загинули і Борис В'ячеславич, і великий князь Ізяслав Ярославич. Переможений Олег Святославич втік у Тмутаракань, але згодом потрапив до хозарського полону, а потім - до Царгорода і острова Родос. Його на певний час позбавили можливості боротьби за волості. У 1079 р. Роман Святославич покинув Тмутаракань і намагався з допомогою половців захопити Переяслав-Руський. Однак, уклавши сепаратний договір з Всеволодом Ярославичем, колишні союзники підступно його вбили.

М. С. Грушевський підкреслює, що все князювання Всеволода “пішло на те лише, аби охоронити зібрані землі, відбитися від позбавлених земель князів, так званих в історії князів-ізгоїв”.⁵ На той час ізгоями були Святославичі, Ігоревичі й Ростиславичі. їм не залишалося нічого іншого, як боротися з Всеволодом і його сином Володимиром Мономахом, які тримали батьківські волості. Головними ворогами Всеволода були Святославичі, він навіть задовольнив вимоги інших ізгоїв з метою їх послаблення. На думку М. С. Грушевського, “коштом Ярополка задовольнив він дві ізгойські родини, заробивши притім чимало і для себе, а тим часом родина Святославичів, зіставши сама з своїми претенсіями, затихла по нещасливим кінці Романа і заслання Олега, та мовчки виглядала ліпших обставин в своїм Тмутаракані та Муромі”.⁶

Після смерті Всеволода Мономах міг посісти великокняжий стіл, але саме загроза з боку Святославичів, які опирались на половецьку підтримку, не

давала йому можливість боротися зі Святополком за владу. Останній і став київським князем, а Мономах і далі сидів у Чернігові. Так, вдруге поспіль, доля великокняжого столу вирішувалась на Сіверщині. Зазначимо, що ці часи характеризувалися значною активністю половецьких об'єднань і їх безперервними набігами на Русь. Невдачі центральної влади у боротьбі з кочівниками підштовхнули Олега Святославича до рішучіших дій. Заручившись половецькою підтримкою, він у 1094 р. почав облогу Чернігова, де засів Володимир. Згодом Мономах розпочав з ним переговори, завдяки чому Олег облишив Чернігів і відійшов з дружиною до Переяслава.

Володимир намагався повернути собі Чернігівщину. Він звинуватив Олега в дружбі з половцями, що послугувало новим приводом для нападу на Чернігів. Олег Святославич тримав оборону в Стародубі. Великий князь Святополк і Володимир Мономах примусили його капітулювати і зобов'язали їхати на князівський з'їзд. Однак Олег не скорився. Він пішов на Смоленськ, потім взяв Муром, Суздаль і Ростов. Але знову зазнав поразки і був-таки змушений їхати до Любеча. Також змусили податися туди і його старшого брата Давида, якого зі Смоленська відправили на новгородське княжіння. Остаточо всі крапки розставив з'їзд князів у Любечі. На думку М. С. Грушевського, Давиду Святославичу ще до подій 1097 р. Мономах віддав Чернігів, а Олегу Святославичу повернули Муром.⁷ За рішенням князів у Чернігові сидів Давид Святославич, а Олег Святославич отримав частку вотчини ("вятичі"). Також він володів Муромською землею і Тмутараканню. Рязанська земля дісталася Ярославу Святославичу.

Таким чином Чернігівська земля наприкінці XI ст. вже мала власну династію Святославичів, до яких була дуже прихильна. Внаслідок ізгойської політики великих київських князів Святославичі були виключені з боротьби за київський стіл, тобто позбулися старшинства у роду Рюриковичів. Тому "їх плем'я повинно було обмежитися однією Чернігівською волостю..."* Однак така ситуація сприяла значному економічному розвитку Чернігівщини, зростанню її військового потенціалу і політичного авторитету. Усе це разом зі зміцненням становища князівської династії Святославичів у своїй землі згодом надало змогу чернігівським князям розпочати успішну боротьбу за великокняжий стіл.

Джерела та література:

1. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. - К., 1992.-С. 229.
2. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. - М., 1997. - Кн. I. - С. 314.
3. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X - первой половине XIII в. - М, 1977. -С. 46.
4. Толочко П.П. Київська Русь. - К., 1996. -С. 82.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. - К., 1992. -Т. 2. -С. 71.
6. Там само. - С. 78.
7. Там само. - С. 90.
8. Соловьев С. М. Сочинения. - М., 1988. - Т. 2. - С. 390.